

การสื่อสารในพิธีกรรม พิธีกรรมในการสื่อสาร

Communication in Ritual, Ritual in Communication

กาญจนา แก้วเทพ*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะแนะนำแนวทางการประสานแนวคิด 2 แนวคิดเข้าด้วยกัน คือเรื่อง “พิธีกรรม” และ “การสื่อสาร” ผู้เขียนใช้ข้อเสนอของ E.W.Rothenbuhler ที่ระบุถึงคุณลักษณะสำคัญๆ ที่ปรากฏในคำนิยามอันหลากหลายของ “พิธีกรรม” ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมเป็นการลงมือกระทำ เป็นการกระทำที่สมัครใจ และเป็น การสื่อสารที่ปราศจากสารสนเทศ ในตอนสุดท้าย ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า แม้จะล่วงเข้าสู่ยุคสังคมสมัยใหม่ หากทว่า กิจกรรมที่เรียกว่า “พิธีกรรม” ทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ยังคงมีปรากฏอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คน ในแง่นี้ อาจกล่าวได้ว่า การสื่อสารเชิงพิธีกรรมนั้นเป็นองค์ประกอบที่ยังคงมีความสำคัญและมีการปรับเปลี่ยนไปเพื่อดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบัน

คำสำคัญ: การสื่อสาร, พิธีกรรม

Abstract

This article aimed to give an introductory, integrative bridging approach between two concepts of “ritual” and “communication”. Based on E.W. Rothenbuhler’s proposition, various attributive definition of ritual will take into consideration. For example, ritual is a formal mode of action,

* Ph.D., University of Paris 7, France (1984) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

voluntary performance and communication without information. Eventually, it is noticeable that in the present day, there is a large amount and a great variety, both traditional and new form, of ritual action. In this sense, it is seen that ritual communication is still an essential and dynamic element in modern society.

Keywords : Communication, Ritual

เกริ่นนำ

เป็นที่รู้กันในแวดวงวิชาการว่า สาขาวิชาการที่ศึกษาเรื่อง "พิธีกรรม" (ritual) อันเป็นปฏิบัติการทางสังคม (social practice) ที่มีมิติเกี่ยวข้องกับเรื่องศาสนา/ความเชื่อ นั้นมักจะเป็นนักมานุษยวิทยา ซึ่งส่วนใหญ่จะทำการศึกษาสังคมในอดีต (ยุคก่อนอุตสาหกรรม/ยุคก่อนสมัยใหม่) และเป็นสังคมเล็กๆ เช่น สังคมเผ่า และเมื่อสังคมมนุษย์ในส่วนเสี้ยวต่างๆ ของโลกกลายเป็นสังคมสมัยใหม่ (modern society) และกลายเป็นสังคมที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ก็ดูเหมือนว่า แนวคิดเรื่อง "พิธีกรรม" จะคลายตัวลดความสำคัญหรือค่อยๆ เลือนหายไป เนื่องจากสังคมสมัยใหม่นั้นได้ถอยห่างจากเรื่องศาสนา รวมทั้งความเชื่อด้านไสยศาสตร์ โดยมีความรู้และวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์เข้ามาแทนที่

แต่ทว่าเรื่องของ "พิธีกรรม" นั้น ผู้เขียนมีความเห็นไปในทางเดียวกับที่ R. Barthes เคยพูดถึงเรื่อง Myth ("ปรัมปราคติ/มายาคติ") ซึ่งดูเหมือนจะเป็นเรื่องของสังคมโบราณและได้เลือนหายไป ในสังคมปัจจุบัน Barthes ได้กล่าวว่า "Myth" เรื่องเก่าๆ อาจจะหายไปก็จริง แต่ทว่าก็มีการสร้าง myth ใหม่ ๆ ขึ้นมาอยู่เสมอ ที่เขาเรียกว่า "myth today" และเรื่อง myth นั้นยังไม่ได้หายไปไหนเลย

ในเรื่องของ "พิธีกรรม" เราก็น่าจะมี "Ritual Today" ในทำนองเดียวกับเรื่อง myth ของ R. Barthes เช่นกัน

สำหรับในงานเขียนชิ้นนี้ จะไม่ใช่การศึกษาในเรื่อง "พิธีกรรม" อย่างละเอียดซึ่งมีอยู่แล้วในงานเขียนของสาขาวิชาเจ้าภาพเช่น มานุษยวิทยา ศาสนวิทยา ฯลฯ เนื่องจากผู้เขียนมีสังกัดอยู่ในสาขาวิชาการสื่อสาร ดังนั้น ประเด็นที่ผู้เขียนสนใจศึกษาจึงเป็นไปดังที่ปรากฏอยู่ในชื่อบทความ กล่าวคือ ผู้เขียนสนใจความเชื่อมโยงระหว่าง 2 แนวคิด คือ เรื่องการสื่อสาร และเรื่องพิธีกรรม

รอยเชื่อมต่อระหว่างการสื่อสารกับพิธีกรรมนั้น สามารถพิจารณาได้จากหลายแง่มุมตามรูปแบบของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในโลกแห่งความเป็นจริง และวิธีการศึกษาเชิงวิชาการ ตัวอย่างเช่น เริ่มตั้งแต่ต้นการสื่อสารอาจจะพิจารณาว่า ในการประกอบพิธีกรรมนั้นจะมีวิธีการสื่อสารประกอบอยู่ด้วยเสมอ เช่น ผู้ประกอบพิธีกรรมก็คือผู้ส่งสาร สมาชิกที่เข้าร่วมพิธีกรรม รวมทั้งทวยเทพดาทั้งหลายที่มาร่วมชุมนุมก็คือผู้รับสาร สื่อ/ช่องทางก็คือ เวลา/สถานที่/ฉากการประกอบพิธี เนื้อหาสารก็ได้แก่ กิจกรรม/บทสวด/การสนทนาที่เกิดขึ้น/เสียงดนตรี ฯลฯ

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการประกอบพิธีกรรมด้านความเชื่อ/ศาสนา โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ เช่น พิธีกรรมทรงเจ้าเข้าผี ฯลฯ ในพิธีกรรมแบบนี้จะมีการอัญเชิญเทพเจ้า เจ้าพ่อเจ้าแม่ วิญญาณบรรพบุรุษ ฯลฯ มาประทับทรงใน "ร่างทรง/ม้าขี่" (ภาษาเหนือ) คำว่า "ผู้ประทับทรง/ร่างทรง" นี้ ในภาษาอังกฤษจะใช้คำว่า "medium" (รูปเอกพจน์ของคำว่า media) ซึ่งเป็นคำๆเดียวกับคำว่า "สื่อ/สื่อกลาง/ตัวกลาง" ฉะนั้นหากพิจารณาพิธีกรรมทรงเจ้าเข้าผีด้วยแบบจำลองทางการสื่อสารคือ S-M-C-R (Sender-Message-Channel/Media-Receiver) ก็จะสามารถเทียบเคียงได้ทุกองค์ประกอบดังนี้

Sender: ผู้ส่งสาร	=	เทพเจ้า/เจ้าพ่อเจ้าแม่/วิญญาณ
Message: เนื้อหา	=	เนื้อหาสารที่สนทนากัน
Channel/Media: สื่อ	=	คนทรง
Receivers: ผู้รับสาร	=	สมาชิกที่เข้าร่วมพิธี

ดังนั้น จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า พิธีกรรมนั้นก็เป็นสื่อสารรูปแบบหนึ่ง แต่ทว่า จะเป็นรูปแบบการสื่อสารแบบไหน เป็นรายละเอียดที่จะต้องศึกษากันต่อไป

ในอีกรูปแบบหนึ่งที่มีการประสมประสานกันมากยิ่งขึ้นระหว่าง 2 แนวคิดนี้ก็คือ ในแบบจำลองของการสื่อสารนั้น J.Carey (1992) ผู้ซึ่งแนะนำให้ใช้ "ทัศนะเชิงพิธีกรรม" มาวิเคราะห์การสื่อสาร (The ritual view of communication) จนกระทั่งได้พัฒนา กลายมาเป็นแบบจำลองหนึ่งในหลายประเภทของแบบจำลองการสื่อสารที่มีนามว่า "แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม" (Ritualistic model of communication)

นอกจากการสื่อสารจะเข้าไปเป็น "ตัวช่วยทางการศึกษา" สำหรับการวิเคราะห์พิธีกรรมด้วยแว่นทางการสื่อสารแล้ว การสื่อสารเองก็ได้นำเอา "ต้นแบบของพิธีกรรม" มาสร้างพิธีกรรมใหม่ๆ ขึ้นมา โดยทำพิธีปลูกเสกอยู่ในปริมณฑลของการสื่อสารที่ D.Dayan และ Elihu Katz (1992) เรียกว่า "เหตุการณ์แห่งสื่อ - Media events"

หรือ N. Couldry (2003) เรียกว่า "พิธีกรรมเชิงการสื่อสาร" (Media Rituals) ในขณะที่นักวิชาการบางท่านเช่น M.T. Marsden (1980) สนใจเจาะเข้าไปดูส่วนเล็วขั้นตอนหนึ่งของการสื่อสาร คือขั้นตอนการเปิดรับสาร (Reception/viewing) โดยศึกษา รูปแบบการดูชมโทรทัศน์ว่ามีข้อเหมือนและข้อต่างจากการเข้าร่วมพิธีกรรมอย่างไร ตามแนวคิดเรื่อง "กระบวนการเชิงพิธีกรรมของการเปิดรับการสื่อสาร" (Ritualization of media viewing)

รูปแบบของการเกิดขึ้นใหม่ ๆ ของพิธีกรรมในการสื่อสารที่กล่าวมานี้ ประสบการณ์เหล่านี้น่าจะมีบางอย่างที่เป็นจุดร่วมกับคุณลักษณะของ "พิธีกรรมแบบเดิม" แต่ก็คงมีบางสิ่งบางอย่างที่ปรับเปลี่ยนไป และแม้แต่ตัวพิธีกรรมแบบเดิมเองก็มีการปรับเปลี่ยนไปเช่นกัน และการปรับเปลี่ยนบางอย่างก็อาจจะเกิดมาจากการกระทำของการสื่อสารบางรูปแบบ เช่น การสื่อสารมวลชน (mass communication) ดังนั้น เพื่อจะทำความเข้าใจกับ "พิธีกรรมวันนี้" เนื้อหาบางส่วนในข้อเขียนนี้จึงจำเป็นต้องถอยหลังไปตั้งหลักที่ "พิธีกรรมเมื่อวานนี้" เพื่อให้เห็นทั้งรอยต่อเชื่อมและรอยแยกขาดได้อย่างชัดเจน

ร้อยคำนิยามของ "พิธีกรรม" มาประชัน

เมื่อเราโคจรเข้าสู่ดวงของวิชาการ ก็มักจะมีธรรมเนียมประเพณีการโหมโรงแบบหนึ่งในการที่จะเริ่มศึกษาประเด็นใดก็ตาม การโหมโรงนั้นมักจะเริ่มด้วย "การให้คำนิยาม" ของแนวคิดที่จะศึกษา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเรื่อง "พิธีกรรม" และเรื่อง "การสื่อสาร" เป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คนทั่วไป ดังนั้น แม้ว่าชาวบ้านร้านถิ่นจะไม่สามารถให้คำนิยามได้ว่า "พิธีกรรม" และ "การสื่อสาร" ว่าคืออะไร แต่เขาก็ได้สัมผัสกับเหตุการณ์ดังกล่าวอยู่ตลอดเวลา

เริ่มจากแนวคิดเรื่อง "พิธีกรรม" E.W. Rothenbuhler (1998) กล่าวว่า ถ้าเราสังเกตวงจรชีวิตของมนุษย์ ก็จะพบว่า มีการเกิด เติบโต แต่งงาน เกิดใหม่อีกต้อนรับ แล้วก็จากไป วงจรชีวิตที่กล่าวมานี้เป็น "การเข้า ๆ ออก ๆ" ผู้สถาบันต่าง ๆ ของสังคม เริ่มตั้งแต่ครอบครัว โรงเรียน ที่ทำงาน ชุมชน สมาคม พรรคการเมือง ฯลฯ และในแต่ละช่วงของชีวิตที่เราจะเข้า ๆ ออก ๆ สถาบันเหล่านี้ ก็จะมี "เครื่องหมายแบ่ง/ป้ายบอกทาง" เช่น ปีใหม่ วันหยุด วันเกิด วันแต่งงาน วันสำคัญทางศาสนา ฯลฯ กิจกรรมทางสังคมเหล่านี้อาจจะเรียกชื่อว่า พิธีกรรม ประเพณี พิธีการ งานเฉลิมฉลอง และอื่น ๆ ซึ่งทำหน้าที่เป็น "ช่วงเว้นวรรค" ของชีวิตปกติธรรมดาประจำวัน และนี่คือความหมายของ "พิธีกรรม" (ในแบบที่กว้างขวาง) ที่เราสัมผัสอยู่

ในข้อเขียนชิ้นนี้ จะให้ความสนใจกับคำนิยามของคำว่า "พิธีกรรม" เป็นการเฉพาะ ส่วนคำว่า "การสื่อสาร" นั้นในที่นี้จะหมายความรวมถึงการสื่อสารทุกรูปแบบ ตั้งแต่การสื่อสารกับตัวเอง การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารภายในกลุ่ม/องค์กร/การสื่อสารสาธารณะ/และการสื่อสารมวลชน ซึ่งไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดก็ล้วนมีพื้นฐานมาจากการชุมนุมของธาตุทั้ง 4 คือ ผู้ส่งสาร (Sender) สาร (Message) สื่อ/ช่องทาง (Channel/Media) และผู้รับสาร (Receiver) ในสูตรย่อว่า S-M-C-R

สำหรับคำนิยามของคำว่า "พิธีกรรม" (ritual) เนื่องจากพิธีกรรมเป็นแนวคิดที่สำคัญของงานศึกษาในหลายๆสาขาวิชาการ ดังนั้น จึงมีการให้คำนิยามที่หลากหลายดังตัวอย่างที่จะยกมาแสดงในที่นี้

"..... ข้าพเจ้าถือว่าพิธีกรรมเป็นการกระทำทางสังคมที่พื้นฐานที่สุด."

R.Rappaport

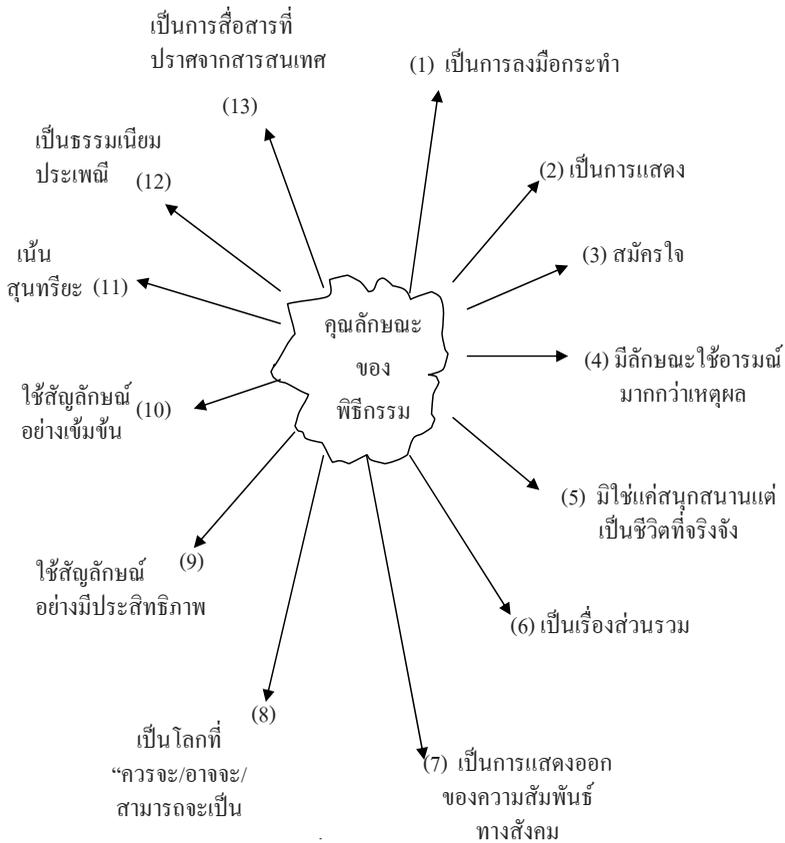
"พิธีกรรมเป็นกิจกรรมที่บริสุทธิ์ล้วนๆ (pure activity) ที่ไม่มีความหมายหรือเป้าหมายใดๆ"

F.Staal

"พิธีกรรมเป็นเสมือนเกมที่ผู้คนชื่นชอบชนิดหนึ่ง"

C.Levi-Strauss

จากตัวอย่าง 2-3 ตัวอย่างที่ยกมาก็คงพอจะช่วยให้เราเห็นว่า คำนิยามของคำว่า "พิธีกรรม" นั้นน่าจะมียุขยายหลากหลาย บางนิยามก็อาจจะเหมือนกันคล้ายคลึงกัน เป็นไปในทิศทางเดียวกัน และบางนิยามก็อาจจะแตกต่างจนกระทั่งถึงขั้นขัดแย้งกัน ดังนั้นผู้เขียนจึงจะใช้แนวทางของ E.W. Rothenbuhler (1998) ที่ได้ถอดประมวลเอา "คุณลักษณะ" (attribute) ของพิธีกรรมออกมาจากคำนิยามดังที่จะแสดงต่อไป และในแต่ละคำนิยามที่ปรากฏออกมาเป็นคุณลักษณะนั้น เมื่อสาวไปดูถึงเบื้องหลังก็จะพบว่ามีแนวคิดทฤษฎีซึ่งเปรียบเสมือน Software หนุนหลังอยู่ หรืออาจจะกล่าวได้ว่าคำนิยามนั้นเป็นเสมือนลูกบิดประตูที่จะเปิดเข้าไปสู่ตัวทฤษฎีในลำดับต่อไป

ภาพที่ 1: คุณลักษณะของพิธีกรรม

1. พิธีกรรมเป็นเรื่องของการกระทำ (action) ที่ต้องการลงมือกระทำจริง ๆ มิใช่ "การนั่งครุ่นคิดเฉย ๆ" เมื่อมีการประกอบพิธีกรรม เราจึงต้องมองเห็น "กิจกรรม/การกระทำบางอย่าง" และการกระทำนั้นต้องมีใช้การกระทำที่เป็นปฏิกิริยาตามธรรมชาติ เช่น การกระพริบตา หรือการกระตุกของเส้นเอ็นเมื่อถูกก้อนตึที่หน้าแข็ง หากทว่าจะต้องเป็น "การกระทำเชิงสังคม" (social action) หมายความว่าต้องมีมิติของสังคม/วัฒนธรรมที่เป็นข้อตกลงร่วมกันของมนุษย์ในแต่ละกลุ่มเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้น พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการต้อนรับเมื่อพบกัน (greeting) จึงอาจเป็นการยกมือไหว้ เป็นการยื่นมือออกไปสัมผัส เป็นการแลกสิ่งให้กัน ฯลฯ ที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคมตามข้อตกลงของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ

และเนื่องจากพิธีกรรมเป็นเรื่องของ "การกระทำ" (action) จึงได้มีนักวิชาการบางท่านต่อ ยอดคำนิยามนี้ให้กว้างออกไป เช่น R. Bock (1974) ได้ขยายมิติของการกระทำออกไปว่า "พิธีกรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวร่างกายที่ประสานกับการใช้สัญลักษณ์ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมหนึ่งๆ เพื่อที่จะแสดงออกหรือส่งสัญญาณความหมายอะไรบางอย่าง" ตัวอย่างประกอบคำนิยามนี้ก็อาจจะครอบคลุมตั้งแต่พิธีกรรมทางศาสนา เช่น การที่หมอผีควักข้าวสารมาเป่าเสกแล้วเขวี้ยงไปที่แม่มก ไปจนกระทั่งถึงการที่แฟนเพลงเฮฟวีเมทัลจะต้องมีการแท็ค (การเอาร่างกายเข้าชนกัน) เมื่อฟังเพลงไปจน "ได้ดี" เป็นต้น

(2) **พิธีกรรมเป็นการแสดง (performance)** ถึงแม้ว่าพิธีกรรมจะเป็นการกระทำประเภทหนึ่ง แต่ก็มีใช้การกระทำทุกประเภทจะถูกถือว่าเป็นพิธีกรรม คุณสมบัติที่เพิ่มขึ้นมาของกิจกรรม/การกระทำที่เป็นพิธีกรรมก็คือ มีคุณลักษณะเป็น "การแสดง" (ในภาษาอังกฤษจึงใช้คำว่า "perform ritual")

Rothenbuhler (1998) ขยายความว่า เมื่อกล่าวว่าการกระทำใดเป็นการแสดงนั้น" จะต้องมียุทธศาสตร์บางอย่างติดตามมาเช่น เป็นการกระทำที่ถูกจัดกรอบ (frame) ในลักษณะเฉพาะ และจะต้องนำเสนออย่างค้ำึงถึงผู้รับสาร (audience/receiver) อยู่เสมอ จนอาจจะกล่าวได้ว่า การประกอบพิธีกรรมเป็นการกระทำบางอย่างของคนบางคน (ผู้ส่งสาร) ให้คนบางคนดู (Ritual is performance of something for someone) ฉะนั้น การที่นักฟุตบอลประกอบพิธีกรรมบางอย่างเมื่อเวลาที่สามารถเตะลูกบอลเข้าประตูได้ เช่น ถอดเสื้อแล้วโยนทิ้ง วิ่งไปรอบสนาม ตีลังกา ฯลฯ เขาเหล่านั้นต้องกำลังรู้ว่าการแสดงของเขา กำลังถูกจับจ้องมองดูอยู่

(3) **พิธีกรรมเป็นเรื่องของความสมัครใจ (voluntary)** ในการเข้าร่วมพิธีกรรม ไม่ว่าจะในฐานะเจ้าพิธี ในฐานะสมาชิก หรือในฐานะพยาน คำว่า "สมัครใจ" นี้หมายความว่า ไม่มีข้อบังคับที่เป็นทางการ หรือเป็นลายลักษณ์อักษรแบบกฎหมายจากภายนอก ดังนั้น คำว่า "สมัครใจ" นี้จึงแปลว่า สมาชิกของกลุ่มพิธีกรรมนั้นสามารถจะตัดสินใจเลือกได้ว่าจะเข้าร่วมพิธีกรรมนั้นหรือไม่ อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ตัดสินใจเข้าร่วมแล้ว การกระทำทั้งหมดของผู้เข้าร่วมก็ต้องดำเนินไปตาม "สคริปต์" ของพิธีกรรมนั้น เช่น คู่บ่าวสาวที่ขึ้นนั่งบนตั่งรดน้ำสังข์ เมื่อตัดสินใจนั่งแล้ว จะต้องแสดงไปตามบท เช่น ต้องสวมมงคล ต้องพนมมือบนพานรอง ต้องไม่เกรี้ยวกราดใส่ผู้ที่มาอวยพร ต้องไม่

เลือกว่าจะให้ใครรดน้ำอวยพรบ้าง เป็นต้น

คุณลักษณะเรื่อง "ความสมัครใจ" นี้จะมองได้ชัดเจนยิ่งขึ้นในบรรดาพวกพิธีกรรมสมัยใหม่ (เช่น การสมัครใจเข้ามาเป็น "สาวก" ของกลุ่มแฟนคลับฟุตบอลต่าง ๆ) เนื่องจากกลุ่มคนสมัยใหม่เหล่านี้ได้ตัดสินใจมาเข้าร่วมกลุ่มและเข้าร่วมพิธีกรรมสมัยใหม่ด้วย "ความสนใจ" มากกว่าจะเป็นด้วยเงื่อนไขบังคับเช่นพิธีกรรมแบบประเพณี (เช่น สังคมไทยในอดีตเป็นธรรมเนียมที่ผู้ชายไทยจะต้องบวชเรียนเมื่ออายุถึงเกณฑ์ โดยไม่จำเป็นว่าจะสนใจหรือไม่ก็ตาม) ดังนั้น การตัดสินใจเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ในยุคสมัยใหม่จึงเป็นไปอย่างสมัครใจมากยิ่งขึ้น

(4) พิธีกรรมมีลักษณะที่ไร้อารมณ์ (Irrational) ไม่ใช่เรื่องของเหตุผล (rational) และไม่ใช่เป็นเครื่องมือ (Non-instrumental) คุณลักษณะดังกล่าวนี้มีที่มาจากแนวคิดเรื่องพิธีกรรมในศาสนาของ E. Durkheim (1965)

สำหรับคุณลักษณะที่ว่า การใช้ประโยชน์จากพิธีกรรมนั้นจะมีใช้เป็นแบบการใช้แบบเครื่องมือ นั้น กล่าวคือมิได้มีเป้าหมายเชิงเทคนิค ดังนั้น เมื่อเรากล่าวว่า "นี่เป็นพฤติกรรมการดูโทรทัศน์อย่างเป็นพิธีกรรม" (Ritual viewing of television) จึงมีความหมายว่า ผู้ดูโทรทัศน์นั้นมิได้เปิดโทรทัศน์ดูเพื่อหวังจะแสวงหาข้อมูลจากรายการใด ๆ มิได้หวังจะได้ประโยชน์ใด ๆ จากโทรทัศน์ แต่ที่ต้องเปิดดูก็เพราะเป็น "ความเคยชินที่จะต้องเปิดโทรทัศน์" (ในบางกรณี หลังจากกดปุ่มเปิดโทรทัศน์แล้ว ก็ไม่ได้ดูอะไรเลย)

(5) พิธีกรรมไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องสนุกสนานสันทนาการ (recreational) ถึงแม้ว่าในการประกอบพิธีกรรม อาจจะมีกิจกรรมย่อย ๆ ที่ดูให้ความสนุกสนานบันเทิง เช่น การรำ การเล่นดนตรี การละเล่นแข่งขันต่าง ๆ แต่ทว่าโดยภาพรวมทั้งหมดของการทำกิจกรรมเหล่านี้ ก็มิได้มีค่า/ความหมายเพียงเทียบเท่ากับ "เป็นสันทนาการ/เล่นกันสนุกสนาน" เท่านั้น ในทางตรงกันข้าม จากทัศนะของคนวงในพิธีกรรมเอง (insider's view) การทำกิจกรรมที่ดูเหมือนสนุกสนานนี้ก็กลับจะเป็น "เรื่องเอาจริงจัง" (ดังเช่น คำศัพท์ของ Durkheim ที่เรียกว่า "Serious life") เช่น การรำรำในพิธีกรรมบูชาผีบรรพบุรุษของไทยนั้น อาจจะมี ความหมายที่จริงจังว่าเป็นการรำเพื่อเอาใจผีบรรพบุรุษ หรือหากเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนา การรำรำดังกล่าวก็เป็นรูปแบบหนึ่งของการทำบุญ หรือสะสมบุญ

(6) พิธีกรรมเป็นเรื่องของส่วนรวม (collective) รูปแบบต้นฉบับของการ

ประกอบพิธีกรรมนั้นจะเป็นรูปแบบของการรวมกลุ่มกันประกอบพิธีกรรมอยู่เสมอ ทั้งนี้ เนื่องจากเป้าหมายที่แท้จริงของพิธีกรรมตามทัศนะของ E. Durkheim นั้นก็คือ การเสริมความแข็งแกร่งให้แก่ชีวิตรวมหมู่ของกลุ่ม การประสานความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มให้กระชับแน่นแฟ้น ฯลฯ ดังนั้น การประกอบพิธีกรรมส่วนใหญ่จึงมักจะไม่ทำตามลำพัง (individual)

อย่างไรก็ตาม ในสังคมสมัยใหม่ที่มีลักษณะปัจเจกนิยมเพิ่มขึ้นอย่างมาก ในบางครั้ง เราจึงอาจได้เห็นรูปแบบของการประกอบพิธีกรรมตามลำพังคนเดียว แต่ทว่า แม้จะเป็นประกอบพิธีกรรมตามลำพัง แต่ก็จะต้องมี "มิติเชิงสังคม" (social aspect) เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย กล่าวคือ การดำเนินกิจกรรมนั้นจะต้องเป็นไปตามกฎระเบียบของสังคมอยู่ดี

(7) พิธีกรรมเป็นรูปแบบการแสดงออกและกลไกผลิตซ้ำของความสัมพันธ์ทางสังคม เนื่องจากคุณลักษณะที่ได้กล่าวมาจกข้างต้นแล้วว่า พิธีกรรมนั้นต้องมีการลงมือทำกิจกรรมอะไรบางอย่าง และสำหรับรูปแบบการกระทำที่ปรากฏในพิธีกรรมนั้นก็จะเป็นการแสดงออกของความสัมพันธ์ทางสังคม (social relation) ระเบียบของสังคม (social order) และสถาบันของสังคม (institution of the society) ที่ประกอบพิธีกรรมนั้น ๆ หากในพิธีกรรมเข้าทรงวิญญาณของบรรพบุรุษ สมาชิกที่เป็นลูกหลานจะต้องนั่งคุกเข่าคอยรับฟังคำสั่งของวิญญาณบรรพบุรุษ การกระทำดังกล่าวก็จะสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้น้อย-ผู้ใหญ่ในชุมชนนั้น ๆ สะท้อนถึงระเบียบของสังคมที่ผู้ใหญ่จะเป็นผู้อบรมสั่งสอนและผู้น้อยต้องรับฟัง และสะท้อนให้เห็นความสำคัญและอำนาจของ "สถาบันผู้หลักผู้ใหญ่" ในสังคมนั้น ๆ เช่น วิญญาณของบรรพบุรุษสามารถสั่งให้ลูกหลานที่ทะเลาะเบาะแว้งกันหันมาให้อภัยกันดีกัน

E. Goffman (1976, อ้างใน Rothenbuhler, 1998) ที่ทำการศึกษากฎสัมพันธ์ (interaction) ที่เกิดขึ้นในพิธีกรรม จึงสรุปว่า ปฏิสัมพันธ์ในพิธีกรรมดังกล่าวนี้เป็นรูปจำลองเล็ก ๆ ของการแบ่งแยก (division) และการจัดลำดับชั้นของโครงสร้างสังคมใหญ่นั้นเอง เช่นการแบ่งแยกระหว่างหญิงกับชาย ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับโครงสร้างสังคมจึงเป็นไปแบบซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ในด้านหนึ่ง พิธีกรรมนั้นเป็นภาพสะท้อนของโครงสร้างสังคม และในอีกด้านหนึ่ง การประกอบพิธีกรรมนั้นก็ได้ช่วยกลับไปผลิตซ้ำ (reproduction) โครงสร้างสังคมนั้นให้สืบทอดต่อเนื่องต่อไป เช่น หากมีการประกอบพิธีกรรมไหว้ผีบรรพบุรุษที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์แบบปกป้องผู้น้อยของผู้ใหญ่ และ

ความสัมพันธ์แบบรู้บุญคุณของผู้小有ที่มีต่อผู้ใหญ่ ก็จะทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้ใหญ่-ผู้小有นั้นดำเนินสืบเนื่องต่อไปได้

(8) พิธีกรรมเป็นเรื่องของ "สิ่งที่ควรจะเป็น/อาจจะเป็น/สามารถจะเป็น" สำหรับหลักไวยากรณ์ของภาษา จะมีประโยคอยู่ประเภทหนึ่งที่เรียกว่า "subjunctive mood" ประโยคดังกล่าวนี้ไม่ได้กล่าวถึงสิ่งที่กำลังเป็นอยู่ (what is) หากทว่ากล่าวถึงสิ่งที่สามารถจะเป็น (could be) อาจจะเป็น (might be) หรือควรจะเป็น (ought to be) ตัวอย่างที่ Turner (1969, อ้างใน Rothenbuhler, 1998) ยกมาวิเคราะห์ให้เห็น ก็เช่น พิธีสาบานตัวเข้ารับตำแหน่งประธานาธิบดี/นายกรัฐมนตรี (ซึ่งกำลังจะมาเป็นหัวหน้า/ผู้ปกครองประชาชน) แต่ทว่าในพิธีกรรมดังกล่าวนี้ เราจะพบประโยคคำพูดแบบถ่อมตนว่า "ตนเองยังมีประสบการณ์น้อยต้องอาศัยที่ปรึกษา ตนเองยังไม่เหมาะสมกับการกิจที่ยิ่งใหญ่ แต่ตนเองก็อยากจะเข้ามารับใช้ประชาชน" ซึ่งประโยคเหล่านี้จะพูดกันแต่เฉพาะในช่วงทำพิธีกรรมเท่านั้น และมักจะตรงกันข้ามกับช่วงเวลานอกพิธีกรรม (ตัวอย่างที่ชัดเจนคืองานแต่งงานในโลกปัจจุบัน)

มีตัวอย่างงานศึกษาของไทยที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในช่วงเวลาและพื้นที่ของพิธีกรรมนั้น แม้จะเป็นพฤติกรรมแบบสมัยใหม่มาก ๆ เช่น พฤติกรรมการดูชมฟุตบอล แต่หากว่า ผู้ชมนั้นมีสถานะเป็น "สาวกของทีมฟุตบอล" มายาวนานนับเป็นเวลาสิบ ๆ ปี โลกในวันที่มีทีมฟุตบอลในดวงใจแข่งขันกับคู่ปรับคนสำคัญนั้นก็จะเป็น "วันพิเศษ" สำหรับบรรดาสาวกเหล่านี้

ณัฐพงศ์ สุขโสต (2548) ศึกษาสาวกแฟนคลับของทีมฟุตบอล 2 ทีม คือ ทีม "แมนยู" (แมนเชสเตอร์ ยูไนเต็ด) และทีมลิเวอร์พูล ซึ่งเป็นทีมที่รู้จักกันว่า ทั้ง 2 ทีมนี้เป็นคู่แข่งที่สูสีกันมาโดยตลอด และสาวกของทั้ง 2 ทีมนี้ก็มีความผูกพันที่เหนียวแน่นกับทีมโปรดในดวงใจมาอย่างยาวนาน ผู้วิจัยได้ออกแบบการศึกษาพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการชมและการเชียร์ฟุตบอลของสาวกทั้ง 2 ทีมใน 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงเวลาปกติ และช่วงเวลาพิเศษที่มี "พิธีกรรม" เกิดขึ้น คือในช่วงวันที่มีการแข่งขันระหว่าง 2 ทีม ซึ่งมีการขนานนามวันดังกล่าวขึ้นมาเป็นพิเศษว่า "วันแดงเดือด" (เป็นวันที่ทำพิธีกรรมของแฟนบอล 2 ทีม)

และในวันที่มีพิธีกรรมเช่นวันแดงเดือดนี้ ผู้วิจัยได้พบว่า พฤติกรรมการชมฟุตบอลของบรรดาแฟนคลับจะเป็น "รูปแบบสูงสุดที่ผู้ชมคนหนึ่งน่าจะเป็น ควรจะเป็น หรือสามารถจะเป็น" เริ่มตั้งแต่ต้องมีการวางแผนค้นหาข้อมูลอย่างละเอียดเกี่ยวกับ

สถานที่ เวลา ตารางการแข่งขัน รายชื่อนักฟุตบอลทั้งตัวจริงและตัวสำรอง (ซึ่งอาจจะคล้ายๆ ความประณีตละเอียดละออในการเตรียมเครื่องเช่นไหว้ การเตรียมจัดสถานที่) ในลำดับต่อไปก็คือ ต้องมีการแต่งกายเป็นพิเศษ เช่นเดียวกับพิธีกรรมในสมัยโบราณที่ผู้เข้าร่วมพิธีจะต้องนุ่งขาวห่มขาวหรือต้องแต่งชุดประจำชนเผ่า บรรดาสาวกของทั้ง 2 ทีมก็ "ต้องจำเป็นต้อง" เอาเสื้อยืดของทีมออกมาใส่ รวมทั้งอุปกรณ์อย่างอื่นที่เป็นสัญลักษณ์ของ "เผ่า" ของตนเอง เช่น ผ้าพันคอ ผ้าโพกศีรษะ พวงกุญแจ หมวก ฯลฯ

ในส่วนที่เกี่ยวกับการสื่อสาร ผู้วิจัยได้พบว่า ในวันแห่งพิธีกรรมนั้นจะมีการใช้สื่อประเภทต่างๆ ทั้งสื่อวัตถุ สื่อกิจกรรม สื่อบุคคล สื่อภาษา ฯลฯ อย่างเข้มข้นและมีประสิทธิภาพอย่างสูงมาก โดยเป้าหมายสูงสุดของการใช้การสื่อสารเหล่านี้ก็เพื่อประกอบสร้าง "อัตลักษณ์ร่วม" ของกลุ่มให้โดดเด่นและชัดเจน เพื่อจะแยก "ความเป็นพวกเรา" และ "ความเป็นพวกเขา" ออกจากกันอย่างเด็ดขาด เช่น แม้แต่สื่อสถานที่เช่นที่นั่งชมถ่ายทอดสดการแข่งขันก็ต้องแยกกันนั่งแบบพวกใครพวกมัน เป็นต้น

(9) พิธีกรรมเป็นรูปแบบกิจกรรมที่มีการใช้สัญลักษณ์อย่างมีประสิทธิภาพอย่างยิ่งยวด (effective symbols) ในเบื้องต้น ความแตกต่างระหว่างรูปแบบกิจกรรมในชีวิตประจำวันกับในพิธีกรรมก็คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็น สถานที่ เวลา สิ่งของ ผู้คน การแต่งกาย ดนตรี การแสดงท่าทางอากัปกริยา ฯลฯ ล้วนแล้วแต่มีความหมายแฝงเร้นอยู่ข้างหลังทั้งสิ้น ดังนั้น ในรูปแบบกิจกรรมแบบพิธีกรรมจึงท่วมทับไปด้วย "สัญลักษณ์ (symbols) อยู่แล้ว เช่น เส้นด้ายที่ใช้ผูกข้อต่อแขนในพิธีสู่ขวัญนั้นมีใช้เส้นด้ายแบบธรรมดา แต่มีความหมายมากไปกว่านั้น

และนอกจากจะเป็น "สัญลักษณ์" แล้ว เมื่อมีการประกอบพิธีกรรม สัญลักษณ์เหล่านั้นก็จะกลายเป็นสัญลักษณ์ที่มีประสิทธิภาพอย่างยิ่งยวดอีกด้วย ประสิทธิภาพของสัญลักษณ์นั้นในภาษาของนักวิชาการรุ่นใหม่เช่น P. Bourdieu เรียกว่า "อำนาจเชิงสัญลักษณ์" (symbolic power) ตัวอย่างเช่น อำนาจในการกำหนดทิศทางของการกระทำ (เมื่อมีการนำเอาจิวรพระไปพันรอบต้นไม้ที่เรียกว่า พิธีบวชป่า ก็ทำให้ผู้คนไม่กล้าเข้าไปตัดต้นไม้ นั่น เสื้อยืดนักกีฬาที่มีชื่อและหมายเลขของนักกีฬาที่เป็นดารากลายเป็นของสะสมที่บรรดาสาวกที่คลั่งไคล้ยอมทุ่มเทเงินทองเพื่อให้ได้เป็นเจ้าของ เป็นต้น) ปัจจุบันนี้ แนวคิดเรื่องอำนาจเชิงสัญลักษณ์นี้อาจจะกลายรูปมาเป็นเรื่องของ แบนด์ ี๋ ห้อ โลโก้ ภาพลักษณ์ ดารา เซเลบ ฯลฯ

แต่ทว่าในอีกด้านหนึ่ง ก็มีนักวิชาการบางท่านที่ไม่เห็นด้วยในการศึกษาพิธีกรรมในแง่ของสัญลักษณ์ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นเรื่องของนามธรรม เรื่องของความคิด/ความรู้สึกที่จับต้องไม่ได้ นักวิชาการบางท่าน เช่น Z. Smith (อ้างใน C. Bell, 1992) เสนอว่าแทนที่จะมองว่าพิธีกรรมเป็นเรื่องของสัญลักษณ์ เราควรจะมองว่า "พิธีกรรมว่าเป็นงานประเภทหนึ่ง" (ritual is work) เนื่องจากการจัดพิธีกรรมนั้นต้องมีการลงแรง ต้องมีการแบ่งงาน ต้องมีการผลิตวัตถุ ตั้งโรงศาลพิธี ทำเครื่องเช่น ฯลฯ ฉะนั้นในการศึกษาพิธีกรรมจึงควรศึกษาตั้งแต่ขั้นตอนก่อนจะทำพิธีกรรม (ขั้นการตระเตรียม) ขั้นทำพิธีกรรม และขั้นตอนหลังจากทำพิธีกรรมแล้ว (ในกรณีของไทย ชาวบ้านมักจะเรียกพิธีกรรมว่า "งาน" และผู้เขียนได้มีประสบการณ์การทำงานร่วมกับโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขในช่วงปี.ศ. 2548-2550 ก็พบว่า ผู้ทำกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาสื่อพิธีกรรมก็มีทัศนะคล้ายกับ Z. Smith เสนอเอาไว้ สนใจโปรดดู สมสุข และคณะ, 2553)

(10) พิธีกรรมมีการใช้สัญลักษณ์ที่เข้มข้น/หนาแน่นอย่างมาก (Condensed Symbols) ถึงแม้ว่าในชีวิตประจำวัน เราก็อาจจะมีการใช้สัญลักษณ์อยู่บ้าง เช่น การจราจรที่ใช้ไฟเขียวไฟแดง แต่ทว่าในช่วงเวลาของพิธีกรรมนั้น นอกจากทุกสิ่งทุกอย่างจะกลายเป็นสัญลักษณ์และเป็นสัญลักษณ์ที่มีพลังอำนาจแล้ว สัญลักษณ์เหล่านี้ก็ยังมีความเข้มข้น/หนาแน่นอีกด้วย ที่เรียกว่า condensed symbol

สำหรับแนวคิดเรื่อง "condensed symbol" นี้เป็นแนวคิดที่มาจากการศึกษาวิจัยของ C. Geertz (สนใจโปรดดู อุดิน, 2551) ที่ชี้ให้เห็นว่า สัญลักษณ์ที่ใช้ในพิธีกรรมนั้นมีความหมายฝังตัวอยู่เป็นชั้น ๆ หลายชั้น (layer of meaning) มีความหมายที่อ้างอิงไปถึงสิ่งต่าง ๆ ที่หลากหลายในเวลาเดียวกัน ดังนั้น เวลาวิเคราะห์ความหมายจึงต้องลอกออกมาดูทีละชั้น ตัวอย่างเช่น งานวิจัยสัญลักษณ์ในชนเผ่า Ndembu ของ V. Turner (1967, อ้างใน Rothenbuhler, 1998) พบว่า สัญลักษณ์ต้นไม้แห่งน้ำนม (milk tree) นั้น หมายความว่าตั้งแต่ หน้าอกของผู้หญิง ความเป็นแม่ หลักของการถือสายสกุลข้างแม่เป็นสำคัญ การเรียนรู้ ความสามัคคี และความมั่นคงของสังคม Ndembu เป็นต้น

และจากลักษณะความหมายในหลายชั้นของ condensed symbol เหล่านี้ ในการใช้สัญลักษณ์ระหว่างพิธีกรรมจึงต้องมีการสร้างบริบท/ภาวะแวดล้อมเพื่อกระตุ้นให้เกิดความหมายต่าง ๆ ขึ้นมาในพิธีกรรม เราจึงมักเห็นการจัดบรรยากาศ/สิ่งเร้าแวดล้อม เช่น กลิ่นธูป ควันเทียน กลิ่นกำยาน ดนตรี เพลง เหล้า ยาสูบ การเต้นรำ การรำย่ำ การแต่งกายแบบแปลก ๆ พิศดาร การทำท่าทางแปลก ๆ ไปจนกระทั่งถึงการใช้น้ำแข็งแห้งบน

เวที การจัดแสงสี เสียง ในพิธีกรรมแบบสมัยใหม่ เป็นต้น

(11) พิธีกรรมจะเน้นการแสดงออกของพฤติกรรมและเป็นพฤติกรรมที่มีสุนทรียะอย่างสูง พฤติกรรม/การกระทำต่าง ๆ รวมทั้งองค์ประกอบต่าง ๆ ของพิธีกรรมนั้นจะเน้นการแสดงออก (expressive behavior) เช่น การแสดงความรู้สึกเศร้าโศกหรือยินดี ก็จะทำอย่างออกนอกหน้า ไม่มีการเก็บเอาไว้ เป็นต้น

สำหรับในแง่ของสุนทรียะนั้นอาจจะปรากฏในสไตล์หรือสัญลักษณ์ที่ใช้ เช่น เครื่องดอกไม้บูชาจะต้องตกแต่งประดับประดาอย่างวิจิตรบรรจง มิติสุนทรียะนี้จะมีมากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับประเภทของพิธีกรรมแต่ละชนิด แต่โดยทั่วไปแล้ว ในพิธีกรรมทุกอย่างก็จะมีสุนทรียะมากกว่าช่วงเวลาปกติ ดังเช่นในพิธีกรรมสมัยใหม่เช่นพิธีวันสาบานตนเข้ารับตำแหน่งของประธานาธิบดีสหรัฐ ผู้คนก็จะให้ความสนใจกับชุดแต่งกายของ first lady เป็นพิเศษ หรือในงานพิธีประกาศผลรางวัล Oscar หรือ Grammy Award การแต่งกายของดาราก็ไปร่วมงาน ยานพาหนะที่ไปรับ การตกแต่งสถานที่ (ปูพรมแดง) องค์ประกอบเหล่านี้จะเน้นการแสดงออกและแสดงสุนทรียะอย่างชัดเจน

(12) พิธีกรรมเป็นพฤติกรรมที่ทำอย่างเป็นธรรมเนียม/ประเพณี (customary behavior) สำหรับคำว่า "พฤติกรรมที่ทำอย่างเป็นธรรมเนียม/ประเพณี" นั้น มีนัยยะตามมาหลายประการ เช่น พฤติกรรมนั้นเป็นการกระทำอย่างซ้ำ ๆ เมื่อถึงช่วงเวลาที่กำหนด ก็จะมีการประกอบพิธีกรรม ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมทำบุญตลอดทั้ง 12 เดือนของชาวอีสาน

นอกจากนั้น การทำพิธีกรรมอย่างเป็นธรรมเนียมประเพณีนั้นก็ยิ่งกินความหมายมาถึงการทำอย่างเป็นแบบแผน ดायต์ มีสไตล์ที่แน่นอน เป็นมาตรฐาน เป็นระเบียบแบบแผน และอาจจะกินความมาถึงคุณลักษณะที่ "ไม่(อาจจะ)เปลี่ยนแปลง"

E. Durkheim ให้คำอธิบายเกี่ยวกับคุณลักษณะของพิธีกรรมที่มีการทำกันอย่างเป็นธรรมเนียมประเพณีว่า คุณลักษณะดังกล่าวทำให้รูปแบบกิจกรรมเช่นพิธีกรรมนั้นกลายเป็นเหตุผลในตัวเองที่เราต้องทำ (raison d'etre) (เมื่อถึงเวลา/เมื่อถึงเงื่อนไข) โดยไม่ต้องหาเหตุผลอื่นมาประกอบว่าเพราะเหตุใดจึงต้องทำ และทำไมจึงต้องทำเช่นนั้น ไม่ทำเช่นนั้น ดังเช่นในชีวิตประจำวัน เมื่อเวลาถูกตั้งคำถามว่า ทำไมต้องประกอบพิธีกรรมนั้นพิธีกรรมนี้ ก็อาจจะมีคำตอบหนึ่งแฉกแทรกอยู่เป็นระยะ ๆ ก็คือ "ก็เคยทำกันมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายาย บรรพบุรุษเคยทำกันมาก็ต้องทำกันต่อไป" ปรากฏการณ์ที่มี "บางสิ่งบางอย่าง" ที่ผลักดันให้เกิดการกระทำนั้น บางสิ่งบางอย่างนั้นคือ สิ่งที่ E. Durkheim

เรียกว่า "พลังทางสังคม" (social force) พลังนี้จะเปรียบเสมือนพลังของกระแสน้ำที่พัดพาให้มนุษย์เราลอยคอตามกระแสไป ปล่อยให้ "ว้ายทวนกระแสน้ำ" พลังดังกล่าวนี้มีอยู่คู่มาตลอดกับสังคมมนุษย์และแสดงออกในงานพิธีกรรมไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมแบบใหม่หรือแบบเก่า พิธีกรรมทางศาสนาหรือพิธีกรรมแบบทางโลกก็ตาม

(13) พิธีกรรมเป็นการสื่อสารที่ปราศจากสารสนเทศ (communication without information) คุณลักษณะนี้เป็นคุณลักษณะที่เขยิบเข้ามาใกล้แนวคิดเรื่อง "การสื่อสาร" มากยิ่งขึ้น และคุณลักษณะนี้ยิ่งดูเหมือนว่าขัดแย้งกับคุณลักษณะบางอย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ พิธีกรรมเป็นเรื่องของการใช้สัญลักษณ์ แต่ความขัดแย้งดังกล่าวนี้สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้

หากเราอธิบายด้วยแบบจำลอง S-M-C-R ที่ได้กล่าวไปแล้วว่า จำเป็นต้องมีการชุมนุมของธาตุ/องค์ประกอบทั้ง 4 จึงจะทำให้เกิดการสื่อสารขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม ตรงตัว Message นั้น ก็ยังมีความหลากหลายบรรจุอยู่ในภาษาไทย คนไทยอาจจะเข้าใจดีกับประโยคที่ว่า "ท่องจำแบบนกแก้วนกขุนทอง" หรือ "เข้าหูซ้ายทะลุหูขวา" กล่าวคือ เมื่อเห็นนกแก้วนกขุนทองเปล่งเสียงพูดนั้น ก็จะมีองค์ประกอบของการสื่อสารครบถ้วนทั้ง 4 อย่าง แต่ทว่า "ตัวเนื้อหาสาระ" (Message) ที่ตัวนกแก้วนกขุนทอง หรือผู้ท่องจำ หรือผู้ที่ฟังแบบ "เข้าหูซ้ายทะลุหูขวา" นั้น หากเทียบกับความหนาแน่นของชั้นบรรยากาศแล้ว ก็ต้องเรียกว่ามีปริมาณอากาศที่ "เบาบางอย่างยิ่ง"

Humphrey & Laidlaw (อ้างใน Kopping 2006) ให้คำอธิบายแนวคิดเรื่อง "พิธีกรรมเป็นการสื่อสารที่ปราศจากสารสนเทศ" ว่า พิธีกรรมนั้นแตกต่างจากการกระทำอย่างอื่น ๆ ของมนุษย์ มิใช่เพราะมนุษย์ (ส่วนมาก) ที่เข้าร่วมพิธีกรรมตั้งใจจะสื่อสารอะไรที่มีความหมาย ในทางตรงกันข้าม แม้ว่าผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะรู้ตัว จะตั้งใจ จะสมัครใจอยู่แล้ว แต่เวลาที่ลงมือทำพิธีกรรมจริง ๆ คนเราส่วนใหญ่ก็มักไม่ค่อยรู้ความหมายของสิ่งที่กำลังทำหรือไม่ได้ตั้งใจจะสื่อสารความหมายอะไร เช่น เวลาที่ลงมือจูดรูป 3 ดอก คงมีคนร่วมพิธีกรรมน้อยมากที่กำลังจะส่งความหมายว่า นี่หมายถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

และหากเราส่องแนวคิดดังกล่าวต่อไป เราก็จะพบว่า ในตัว Message นั้นจะประกอบด้วย 2 เหลี่ยมมุม คือ เนื้อหา (ซึ่งเป็นที่อยู่ของความหมาย) และรูปแบบ (form) ซึ่งเป็นตัวประกอบเนื้อหาเอาไว้ ฉะนั้น หากเราจะพูดสรุปคำอธิบายของ Humphrey & Laidlaw ให้กระชับอีกครั้งหนึ่ง เราก็คงต้องพูดว่า พิธีกรรมเป็นการสื่อสารประเภทที่

"รูปแบบมีความสำคัญเหนือกว่าเนื้อหา"

รูปแบบนั้นมีความสำคัญอย่างไรในพิธีกรรม คำตอบของ Humphrey & Laidlaw ก็คือ รูปแบบมีความสำคัญในพิธีกรรมใน 3 แง่มุมคือ ประการแรก การทำพิธีกรรมทุกครั้งก็คือ การผลิตซ้ำรูปแบบการกระทำที่วางเอาไว้ก่อนแล้ว การมีพิธีกรรมจึงทำให้รูปแบบการกระทำดังกล่าวมีความยั่งยืน และในเวลาเดียวกัน การมีรูปแบบที่แน่นอนก็ช่วยให้พิธีกรรมนั้น ๆ มีอายุยืนยาว ประการที่สอง การมีรูปแบบทำให้การกระทำต่าง ๆ ในพิธีกรรมไม่จำเป็นต้องคิดค้นใหม่ ไม่จำเป็นต้องกระทำอย่างมีความตั้งใจเป็นพิเศษ เพียงแต่ขอให้มี การ "กระทำที่เป็นไปตามสคริปต์ที่วางเอาไว้" (ลองคิดถึงตัวอย่างการทำพิธีเปิดของท่านประธานในงานประชุมอะไรสักอย่างหนึ่ง จะพบลักษณะดังที่กล่าวมานี้) และประการที่สาม ในขณะที่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมส่วนใหญ่จะไม่รู้เนื้อหา/ความหมายของพิธีกรรมนั้น ๆ แล้วการลงมือทำกิจกรรมต่าง ๆ นั้นถูกคาดหวังอะไรเล่า คำตอบของ Humphrey & Laidlaw ก็คือ ความคาดหวังในการทำพิธีกรรมก็คือ การทำให้รูปแบบที่กำลังทำอยู่ในปัจจุบันมีความเหมือนหรือคล้ายคลึงกับรูปแบบต้นฉบับให้มากที่สุด และหากทำได้ ก็ถือว่าได้ประกอบพิธีกรรมอย่างสำเร็จสมบูรณ์แล้ว

ทัศนะที่มองเห็นความสำคัญของ "รูปแบบ" เหนือกว่าหรืออย่างน้อยก็ไม่ได้ด้อยไปกว่า "เนื้อหา/ความหมาย" ของพิธีกรรมดังที่กล่าวมานั้น มีความคล้ายคลึงกับทัศนะของพระธรรมปิฎก (2537) แม้ว่า จะมาจากเหตุผลคำอธิบายที่แตกต่างกัน พระธรรมปิฎกอธิบายว่า เวลาที่คนไทยรู้สึกว่าการพุทธศาสนาเสื่อมไปแล้ว เหลือแต่พิธีกรรม แต่ท่านได้พลิกมุมมองใหม่ว่า หากยังเหลือพิธีกรรมอยู่ก็แปลว่า ศาสนายังไม่หมดสิ้นไปเสียทีเดียว และหากพุทธศาสนาเหลือแต่รูปแบบพิธีกรรม แต่ปราศจากเนื้อหาสาระความหมาย ก็อาจจะเปรียบเสมือนร่างที่หลับอยู่ ร่างกายคนหลับนั้น แม้จะทำอะไรไม่ได้ แต่ก็ยังไม่ตาย และชีวิตเรายังต้องอาศัยร่างกายอยู่ หากมีร่างกายก็จะทำให้ชีวิตหวนกลับคืนมาได้ หรืออาจจะกล่าวว่า ต้องมีรูปแบบที่หลงเหลือเอาไว้เท่านั้น จึงจะฟื้นฟูเนื้อหาเอาไว้ได้ รูปแบบจึงมีความสำคัญพอ ๆ กับเนื้อหาเนื่องจากเป็นตัวประกอบเนื้อหาสาระเอาไว้

ขอบเขตและประเภทของพิธีกรรม

(ก) ขอบเขตของพิธีกรรม ในการพิจารณาขอบเขตของพิธีกรรม เราอาจจะแยกช่วงของการพิจารณาออกได้เป็น 2 ช่วง 2 มิติ ดังนี้

- (1) พิธีกรรมแบบเต็มรูปแบบ v.s. พิธีกรรมแบบบาง ๆ

(2) ritual v.s. ritualization

(1) พิธีกรรมแบบเต็มรูปแบบ v.s. พิธีกรรมแบบบาง ๆ สำหรับพิธีกรรมแบบเต็มรูปแบบก็คือพิธีกรรมที่มีคุณลักษณะครบถ้วนตามที่ได้กล่าวมา กล่าวคือเป็นรูปแบบกิจกรรมพิเศษที่มีการแยกตัวออกไปทำในช่วงเวลาพิเศษ มีเป้าหมายพิเศษเฉพาะตัว ฯลฯ แต่นอกเหนือจากพิธีกรรมที่เต็มรูปแบบและเห็นได้อย่างชัดเจนดังกล่าวแล้ว นักวิชาการที่ศึกษาพิธีกรรมโดยเฉพาะพิธีกรรมในสังคมสมัยใหม่ยังให้ความสนใจกับ "พิธีกรรมที่มีรูปแบบบาง ๆ" ที่ผนวกอยู่ในชีวิตประจำวันโดยทั่วไป มิได้แยกตัวออกมาเป็นการเฉพาะ หากทว่า "การกระทำดังกล่าว" นั้น ก็มี "คุณลักษณะบางอย่างของพิธีกรรม" ตัวอย่างเช่น งานศึกษาของ R.Ling (2008) เรื่องวิธีการใช้โทรศัพท์มือถือซึ่งมีขั้นตอนต่าง ๆ ที่ต้องดำเนินไปอย่างมีระเบียบพิธี หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ของผู้คน เช่น สำหรับคนไทย เมื่อมีคนยิ้มมาให้ เราก็ต้องยิ้มตอบ พิธีกรรมของบางครอบครัวที่ต้องกินอาหารเย็นพร้อมหน้าพร้อมตากัน เป็นต้น Rothenbuhler (1998) ตั้งข้อสังเกตว่า แม้แต่พิธีกรรมแบบบาง ๆ ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันเช่นนี้ก็น่าจะมีบทบาทสำคัญในการธำรงรักษา "ระเบียบของสังคม" (social order) ได้ไม่น้อยไปกว่าพิธีกรรมแบบเต็มรูปแบบเลย

(2) ritual v.s. ritualization เราอาจจะใช้ทัศนคติที่มองสรรพสิ่งต่าง ๆ หรือแม้แต่ "ความคิด" ใน 2 แง่มุม แง่มุมแรกคือ การมองในแง่ผลผลิต (product) เช่น มองวัตถุสิ่งของ มองตัวความคิด หรือมองตัวพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีกรรม การเลือกตั้ง พิธีรับน้องใหม่ ฯลฯ แง่มุมที่สองคือ การมองในแง่กระบวนการ (production) เช่น มองกระบวนการผลิตวัตถุ มองกระบวนการวิคิด หรือมองกระบวนการเชิงพิธีกรรม (ritualization) ยกตัวอย่างเช่นพิธีกรรมใหม่ ๆ ที่กำลังเกิดขึ้นที่จะมองเห็นกระบวนการก่อตัวได้ง่ายขึ้น ปัจจุบันนี้ เกิดมีรายการประเภท "ค้นหาดาว" ในโทรทัศน์ และเราจะพบว่าในรายการเหล่านี้จะมีการดำเนินการอย่างเป็นทางการ เช่น จะมีพิธีกรเป็นเจ้าพิธี มีผู้ที่เข้าแข่งขันซึ่งกำลังจะผ่าน "พิธีกรรมแห่งภาวะผ่าน" (rite of passage) (จาก "คนธรรมดา" ไปเป็น "ดาว") มีสาวกเข้าร่วมพิธีซึ่งได้แก่ผู้ชมที่เข้าไปดูการแข่งขันซึ่งจะแสดงการกระทำที่เป็นแบบพิธีกรรม (ritualized action) อย่างมาก เช่น ต้องชูป้ายไฟ ต้องโยกซ้ายขวาไปมา ต้องเปล่งเสียงเชียร์ หรือผู้ชมที่อยู่ทางบ้านก็ต้องกดโทรศัพท์เข้าไปช่วยโหวตเสียง เป็นต้น

การมองพิธีกรรมในแง่กระบวนการนี้จะมิงานศึกษาอย่างมากโดยเฉพาะบรรดา

กิจกรรมที่มีสื่อมวลชนเข้าไปเกี่ยวข้อง เช่น พิธีกรรมการไปดูหนัง การดูคอนเสิร์ต การเล่นอินเทอร์เน็ต การไปนั่งร้านกาแฟ Starbucks ฯลฯ บรรดากิจกรรมเหล่านี้ถึงแม้จะเป็นการกระทำแบบคนเดียว (private/individual) แต่ทว่าก็มี "มิติเชิงสังคม" (social) ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของพิธีกรรมอย่างแน่นอน เพราะกฎเกณฑ์/ระเบียบต่างๆ ที่แสดงออกในการกระทำเหล่านี้ถูก "เขียนบท" (Scripted) เอาไว้แล้วเหมือนขั้นตอนต่างๆ ในการประกอบพิธีกรรม

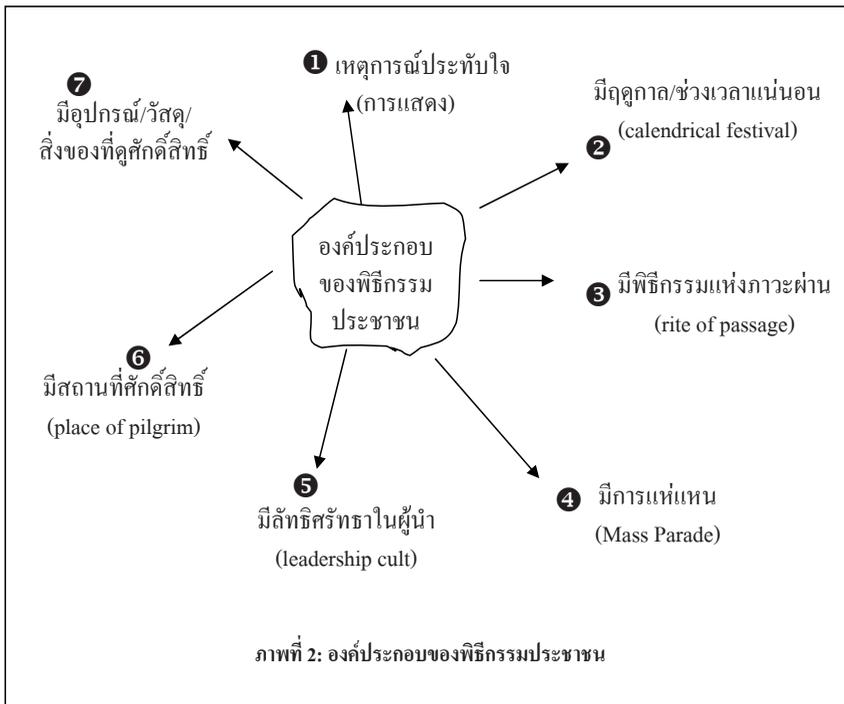
(ข) การแบ่งประเภทของพิธีกรรม

ในที่นี้ ผู้เขียนจะใช้แนวทางของ R. Bocoock (1974) ที่จัดแบ่งพิธีกรรมในสังคมสมัยใหม่ออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

(1) **พิธีกรรมทางศาสนา (Religious ritual)** เนื่องจากพิธีกรรมทางศาสนาเป็นต้นแบบของพิธีกรรมอื่นๆ และมีมาอย่างยาวนานควบคู่กับประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ดังนั้น ในหมวดหมู่นี้จึงประกอบด้วยพิธีกรรมย่อยๆ อีกมากมาย

(2) **พิธีกรรมประชาชน (Civic ritual)** เป็นพิธีกรรมประเภทอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติหรือจิตวิญญาณ กล่าวคือ เป็นพิธีกรรมที่ตัดมิติ "ความศักดิ์สิทธิ์แบบศาสนา" (Sacralized) ออกไป และกลายมาเป็นเรื่องทางโลก/โลกย์ (Secularization) มากขึ้น ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมต่างๆ ทางการเมือง เช่น การเลือกตั้ง การฉลองวันชาติ พิธีสาบานตัวเข้ารับตำแหน่ง หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสันตนาการต่างๆ เช่น พิธีเปิดกีฬาโอลิมปิก พิธีการจัดคอนเสิร์ต ฯลฯ

แต่ถึงแม้พิธีกรรมประชาชนจะลดทอนหรือตัด "มิติความศักดิ์สิทธิ์แบบศาสนา" ลงไป แต่ทว่า Aldridge (2007) ก็มีความเห็นว่า พิธีกรรมแบบประชาชนก็ยังคงต้องการ "องค์ประกอบเดิมๆ แบบพิธีกรรมทางศาสนา" หากทว่าจะมาใน "รูปแบบใหม่" Aldridge ยืนยันว่า พิธีกรรมประชาชนก็ต้องมี "เทพ/เจ้า" มีผู้ทำบทบาทแบบพระสงฆ์ (priestly role) คือรักษาระบบ และผู้ที่เล่นบทบาทประกาศก (prophet role) คือทำนายทายทักเพื่อทำทนายระบบ ตัวอย่างเช่น ในช่วงที่มีการประกอบพิธีวันชาติ บรรดาสถาบันต่างๆ เช่น รัฐและผู้นำ จะถูกทำให้ศักดิ์สิทธิ์ (Sacralized) เพื่อสร้างความชอบธรรม หรือในเวลาที่มีการแสดงคอนเสิร์ต การเปิดตัวนักร้องก็จะถูกสร้างให้ดูคล้ายกับเทพเจ้าลงมาจากสวรรค์ Aldridge สาธิตให้เห็นว่า คุณลักษณะต่างๆ ของพิธีกรรมประชาชนนั้นยังคงเป็นแบบเดียวกับพิธีกรรมทางศาสนา ดังแสดงในภาพ

(3) พิธีกรรมแห่งช่วงชีวิต (Life-cycle ritual) สำหรับสังคมในอดีต พิธีกรรมที่จัดขึ้นสำหรับในช่วงรอยต่อของชีวิตแต่ละช่วงอาจจะมีจำนวนมาก เช่น พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกิด การเปลี่ยนสถานะเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ (เช่น พิธีโกนจุก) การบวช การแต่งงาน ฯลฯ อย่างไรก็ตาม Bocock (1974) ยืนยันว่า ไม่ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงมาเป็นสังคมสมัยใหม่ที่ทันสมัยเพียงใด ก็ยังคงมีพิธีกรรมแห่งช่วงชีวิตดำรงอยู่ในสังคมสมัยใหม่นั้น แต่ทว่าประเภทของพิธีกรรมแบบเดิมอาจจะเลือนหายหรือเปลี่ยนแปลงไป เช่น พิธีโกนจุกได้สูญหายไปแล้วจากสังคมไทย ส่วนประเพณีการบวชก็ลดทอนความสำคัญลง แต่ทว่าสังคมสมัยใหม่ก็ได้สร้างพิธีกรรมแห่งช่วงชีวิตขึ้นมาใหม่ เช่น พิธีกรรมการฉลองวันเกิด พิธีต้อนรับน้องใหม่ของสถาบันการศึกษา พิธีฉลองการรับปริญญา พิธีฉลองการสละความเป็นโสด ฯลฯ

(4) พิธีกรรมเชิงสุนทรียะ (Aesthetic ritual) เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการแสดง (performing arts) เช่น การเล่นดนตรี การเต้นรำ ฯลฯ ในกรณีของสื่อพื้นบ้าน การแสดงของไทยเกือบทุกประเภท จะต้องมีองค์ประกอบที่เป็นพิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่ง

เสมอ เนื่องจากเป้าหมายดั้งเดิมของการแสดงของไทยนั้นคือการบูชาเคารพสักการะ สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้า ดังนั้นจึงต้องมีพิธีกรรม เช่น พิธีไหว้ครู พิธีกรรมเกี่ยวกับ เครื่องดนตรี ฯลฯ

ปัจจุบันพิธีกรรมเชิงสุนทรียะนี้ อาจจะขยายมาถึงการรวมกลุ่มของผู้ที่มีความ ชื่นชอบในดนตรี กีฬา งานประดิษฐ์/งานฝีมือ (เช่น กลุ่มเล่นตุ๊กตาบลายธ์) กลุ่มเลียนแบบการเต้นของศิลปินนักร้อง (Cover Dance) กลุ่มแต่งกายเลียนแบบศิลปิน/ตัวการ์ตูน/ นักร้อง (Cos play) เป็นต้น ซึ่งในแต่ละกลุ่มที่กล่าวมานี้ ก็จะมีการสร้างสรรค์ลักษณะ สุนทรียะเฉพาะกลุ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นสุนทรียะที่เกี่ยวกับการใช้สื่อวัตถุ สื่อภาษา สื่อท่าทาง ฯลฯ

ตัวอย่างเช่น งานศึกษาชีวิตวัฒนธรรมของกลุ่มแฟนเพลง "เฮพวีเมทัล" ของ ชลวรธรรม วงษ์อินทร์ (2548) ที่ศึกษา "พิธีกรรมแบบสมัยใหม่เชิงสุนทรียะ" ของกลุ่มแฟน เพลงเฮพวีเมทัล ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีการรวมตัวอย่างเหนียวแน่นมายาวนานนับเป็นสิบ ๆ ปี พิธีกรรมของพวกเขาก็คือการจัดคอนเสิร์ตเฉพาะกลุ่มเพลงเฮพวีเมทัล

สำหรับลักษณะเชิงสุนทรียะของกลุ่มเพลงเฮพวีเมทัล เนื่องจากภาพลักษณ์ของ เพลงเฮพวีเมทัลมีลักษณะก้าวร้าว ตั้งแต่แนวดนตรีที่ออกไปทางก้าวร้าวรุนแรง ภาพใน มิวสิควิดีโอ โลโก้ ปกเทป ต่อมาก็คือตัวเสียดา/ผู้ประกาศความเชื่ออันได้แก่นักร้องที่มี การแต่งตัวแบบใส่แจ็กเก็ตสีดำ กางเกงหนังหรือยีนส์ ผมยว หนวดเครารุงรัง หรือมีฉนั้น ก็แต่งหน้าออกแนว "ปีศาจ" ที่สื่อความหมายถึงความแข็งแกร่ง โหดร้าย น่ากลัว ในขณะที่ สุนทรียะในเนื้อหาเพลงจะแสดงอาการกบฏหัวรั้น ไม่ยึดติดกับกฎเกณฑ์ วิพากษ์วิจารณ์ สังคมในประเด็นต่างๆ เช่น เพศ การเมือง ยาเสพติด ศาสนา ความรักรุนแรง ฯลฯ

ด้วยลักษณะสุนทรียะดังกล่าว ในพิธีกรรมการเล่นและร่วมชมคอนเสิร์ตของ บรรดาสมาชิกแฟนเพลงเฮพวีเมทัล จึงมีแนวทางสุนทรียะไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือสมาชิก จะมีการแต่งตัวแต่งหน้าแบบเดียวกับศิลปิน และยังมี การสร้างสรรค์ "สุนทรียะในแง่การ แสดงออกเฉพาะกลุ่ม" เช่น ในระหว่างการชมคอนเสิร์ตจะมีการเชียร์ฟ การแพ็ค และการ สะบัดหัว (การเชียร์ฟคือการโยนตัวแฟนเพลงที่กระโดดลงมาจากเวทีต่อกันไป/การแพ็ค คือการเอาตัวหรือไหล่ชน/กระแทกกัน) ซึ่งเป็น "ลักษณะเฉพาะ" ของแฟนเพลงเฮพวี เมทัล เป็นต้น

(ค) การรวมกลุ่มของสื่อมวลชนก็เป็นพิธีกรรมประเภทหนึ่ง

เราอาจจะถือได้ว่า การรวมกลุ่มคนที่เกิดจากการมีสื่อมวลชนประเภทต่างๆ เช่น

หนังสือพิมพ์ นิตยสาร แฟนคลับของนักร้อง สาวกของทีมฟุตบอล ผู้ชมรายการโทรทัศน์ กลุ่มสมาชิกหน้า website ต่างๆ กลุ่มวัฒนธรรมย่อย (เช่นกลุ่มแต่งกาย Cos Play) ก็เป็น "กลุ่มทางพิธีกรรมแบบสมัยใหม่" ได้ประเภทหนึ่ง เนื่องจากกลุ่มบุคคลเหล่านี้ มีคุณลักษณะบางประการที่มีข้อเหมือนกับการรวมกลุ่มพิธีกรรมแบบโบราณ เช่น เป็นการรวมกลุ่มของคนที่มีความเชื่อ มีรสนิยม มีความสนใจรวมศูนย์อยู่ที่สิ่งเดียวกัน มีการมารวมตัวกันในพื้นที่และเวลาที่ตกลงกัน มีการทำกิจกรรมที่มีรูปแบบแน่นอน (เช่น กลุ่มแฟนคลับฟุตบอลก็จะมีพิธีกรรมชมเพลงเชียร์เวลาที่นักฟุตบอลแต่ละคนเดินลงสนาม) และท้ายที่สุดก็คือ เป้าหมายของการ "ทำพิธีกรรม" เพื่อการรวมกลุ่มนั้นก็เพื่อเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นสามัคคีสามานฉันท์ในมวลหมู่สมาชิกให้เหนียวแน่นขึ้น

เราอาจจะลองเปรียบเทียบแบบง่าย ๆ ระหว่างองค์ประกอบของพิธีกรรมแบบใหม่ กับพิธีกรรมที่เกิดจากสื่อมวลชนพอให้เห็นคุณสมบัติระหว่างกิจกรรม 2 ประเภทได้ ดังนี้

พิธีกรรมจากสื่อมวลชน	พิธีกรรมแบบเดิม
• การออกไปดูหนังที่โรงหนัง	----> โรงทำพิธี
• คลื่นวิทยุ/ช่องโทรทัศน์	----> เวลาทำพิธี
• บัตรเข้าชม/ค่าสมาชิก	----> เครื่องเซ่นไหว้/หมากพลู
• การเขียน SMS/การสมัครเป็นสมาชิก	----> รูปเทียนดอกไม้
• พิธีกรรายการ/ดีเจ	----> เทพเจ้า/ผู้ประกอบพิธีกรรม
• การร้องเพลงตาม	----> การสวด
• การ "อิน" กับเนื้อหาละคร	----> การเดินทางเข้าไปในโลกศักดิ์สิทธิ์
• เกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน	----> เกิดความรู้สึกร่วมกัน

ดังนั้น เราจึงอาจสรุปได้อย่างคร่าว ๆ ว่า แม้ว่าพิธีกรรมของสื่อมวลชนสมัยใหม่ จะรูปแบบที่แปลกหูแปลกตาไปจากพิธีกรรมแบบดั้งเดิม เช่น พิธีกรรมศาสนา แต่ทว่า ในแง่เนื้อหาของกิจกรรม ไม่ว่าจะป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง ความหวัง ความกลัว ความสนุกสนาน การให้กำลังใจ ความรู้สึกฮึกเหิม ฯลฯ นั้น ยังคงเหมือนเดิม

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพิธีกรรมเป็นรูปแบบการสื่อสารที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่อดีตอันยาวไกลผ่าน และเมื่อสังคมมนุษย์ได้พัฒนาคลี่คลายมาจากสังคมเล็กๆ มาเป็นสังคมขนาดใหญ่ จากสังคมชนบทมาเป็นสังคมเมือง จากสังคมศักดินามาเป็นสังคมทุนนิยม

๑๓๑ ตัวรูปแบบและเนื้อหาของพิธีกรรมเองก็ได้ปรับเปลี่ยนไปอย่างมาก ในที่นี้ ผู้เขียนจะขอสร้าง "ตัวแบบ" (ideal type) ระหว่างพิธีกรรม 2 แบบที่อาจจะปรากฏอยู่ในสังคมสมัยใหม่ที่ขอเรียกในที่นี้ว่า "พิธีกรรมตามแบบประเพณี" และ "พิธีกรรมสมัยใหม่" ซึ่งบรรดาพิธีกรรมทุกชนิดที่เราพบเห็นอยู่ในโลกปัจจุบันอาจจะมีส่วนผสมของตัวแบบทั้งสองมากน้อยต่างกัน ดังนี้

เกณฑ์	พิธีกรรมตามแบบประเพณี	พิธีกรรมสมัยใหม่
1. บทบาทหน้าที่/ ประโยชน์	เพื่อส่วนรวม/ชุมชน เป็นความรู้สึกร่วมในการ กระทำแบบรวมหมู่ (COLLECTIVITY)	เพื่อส่วนตัว(INDIVIDUAL) ทั้งผู้ส่ง/ผู้รับ
2. สื่อที่ใช้ประกอบ	สื่อพื้นบ้าน (ตัวประกอบพิธีกรรม)	สื่อมวลชน
3. ขนาด	มักมีขนาดเล็ก/คนในชุมชน (เครือญาติ)	มักมีขนาดใหญ่/คนไม่รู้ จักกัน
4. ลักษณะ	เฉพาะที่ (SUBCULTURE)	ลักษณะกว้างขวาง (POP CULTURE)
5. จุดเน้น	ความศักดิ์สิทธิ์/พิธีเรียบง่าย เน้นการเข้าถึงจิตใจ	เป็นโลกียะ (PROFANE) อลังการ ตื่นตาตื่นใจ
6. คุณภาพ	ความลึกซึ้งทางจิตวิญญาณ/ การสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์	ความดีมีค่าทางอารมณ์

เกณฑ์	พิธีกรรมตามแบบประเพณี	พิธีกรรมสมัยใหม่
7. วงจร	เป็นไปตามการทำมาหากิน/ วิถีชีวิต/ประเพณีพื้นบ้าน	การจับจ่ายใช้สอย/ การลงทุน-กำไร การพนัน จันต่อ
8. วิธีเข้าสู่พิธีกรรม	ใช้ความศรัทธา	ใช้กำลังเงิน (ซื้อตั๋ว) / สมัครสมาชิก/บัตรเชิญ
9. การตอบสนอง	ความไม่มั่นคงในชะตาชีวิต/ พบปะญาติพี่น้อง	ความเหงา/ความไร้ญาติ ขาดมิตร
10. การเหนี่ยวรั้ง	ศรัทธา (ลุ่มหลงทางธรรม)	ศรัทธา(ลุ่มหลงทางโลกีย์) CRAZY/MANIAC
11. ขั้นตอน	อาจจะเริ่มที่ความศักดิ์สิทธิ์ แล้วจบที่ความบันเทิง หรือ สลับกัน	เริ่มที่ความบันเทิง จบที่ ความบันเทิง
12. การสื่อสาร	เน้นปัญญา/จิตวิญญาณ เข้าทางศรัทธา/ค้นหาความ หมาย	เข้าช่องทางอารมณ์ เน้น ความสะใจ ไร้ใจ สะเทือนใจ
13. ปลายทาง	เน้นการชำระล้างจิตใจ	เน้นความสะใจ มั่นใน อารมณ์

ภาพที่ 3: การเปรียบเทียบคุณลักษณะพิธีกรรมแบบประเพณีและแบบใหม่

ยิ่งสังคมทันสมัยมากยิ่งขึ้น ก็ยิ่งมีพิธีกรรมมากขึ้น

เมื่อเราพิจารณาถึงต้นกำเนิดที่มาของศาสนา เราก็คงพบว่า หากตรวบไต่ที่ชีวิต ส่วนรวมของมนุษย์ยังต้องพบกับความไม่แน่นอน ความวิตกกังวล ความตึงเครียด ฯลฯ อันเนื่องมาจากภัยอันตรายนานาประเภท ไม่ว่าจะเป็นอันตรายจากธรรมชาติ (น้ำท่วม คลื่นยักษ์สึนามิ ไฟไหม้ ภูเขาไฟระเบิด ธรณีถล่ม ฯลฯ) หรือภัยจากน้ำมือมนุษย์ด้วยกัน (เศรษฐกิจตกต่ำ ความขัดแย้งทางการเมือง สงคราม ฯลฯ) ตรวบไต่ที่มนุษย์เราก็คงต้องการ "ศาสนา/พิธีกรรม" ต่างๆมาเป็นเครื่องบรรเทา ปลอดภัย ให้ความหวัง ปลุกพลังความกล้าหาญให้เผชิญกับปัญหาต่างๆ หรือเราอาจกล่าวสรุปได้สั้นๆ ว่า หากตรวบไต่ที่สังคมยังคงมีความเสี่ยง (risk society) ตรวบไต่ที่ ศาสนาและพิธีกรรมก็จะไม่มีวันจางหายไปจากสังคมมนุษย์

และมีข้อเท็จจริงที่ไม่อาจจะปฏิเสธได้ว่า ยิ่งสังคมมีความทันสมัยมากยิ่งขึ้นเพียงใด ทั้งๆที่เรามีวิทยาการก้าวหน้าที่จะป้องกันความเสี่ยงมากยิ่งขึ้นเพียงใด แต่ทว่าก็เกิดปรากฏการณ์อย่างเป็นสากลว่า ในเชิงปริมาณ จำนวนพิธีกรรมต่างๆมีเพิ่มขึ้นอย่างมาก เมื่อเทียบกับอดีต ในกรณีของไทย ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527) ทำวิจัยพบว่า ในสมัยปัจจุบัน ปริมาณคนทรงผีเจ้านายในเขตภาคเหนือมีเพิ่มมากขึ้นกว่าในอดีต Bocock (1974) เองก็ยืนยันว่า ยิ่งในสังคมที่มีความเจริญทันสมัยและเป็นสังคมอุตสาหกรรม/สังคมข่าวสาร เช่น สังคมตะวันตก คนหนุ่มสาวก็ยิ่งมีการปฏิบัติพิธีกรรมทั้งแบบสมัยใหม่และแบบดั้งเดิมมากยิ่งขึ้น จำนวนคนฝึกหัดเล่นโยคะ ทำสมาธิ จัดกลุ่มภาวนาร่วมกัน เป็นสมาชิกกลุ่มลัทธิต่างๆมีเพิ่มมากขึ้น การเข้าร่วมงานเทศกาลดนตรี ฯลฯ ในมิติเชิงคุณภาพ พิธีกรรมเหล่านี้มีความสำคัญอย่างมากต่อชีวิตของคนหนุ่มสาวเหล่านี้

คำตอบหนึ่งสำหรับปรากฏการณ์ข้างต้นนี้ก็คือ ถึงแม้สังคมอุตสาหกรรม/วิทยาศาสตร์ที่ก้าวหน้าทันสมัยจะสามารถใช้ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์มาบริหารจัดการกับความเสี่ยงตามธรรมชาติซึ่งเป็นความเสี่ยงแบบเดิมๆได้ เช่น สามารถทำนายกรณีแผ่นดินไหวหรือภูเขาไฟระเบิด และโยกย้ายผู้คนหนีได้ทัน แต่ทว่า คนสมัยใหม่กลับต้องมาเผชิญกับความเสี่ยงที่เกิดจากมนุษย์ด้วยกันเอง ที่เรียกว่าความเสี่ยงทางสังคม เช่น ความเสี่ยงจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ความเสี่ยงจากการสะสมระเบิดนิวเคลียร์ และเป็นความเสี่ยงที่ยังไม่สามารถควบคุมหรือบริหารจัดการได้ (เช่น วิกฤตเศรษฐกิจที่ทำให้คนตกงาน ผลกระทบจากความขัดแย้งทางการเมือง การแพร่ระบาดของโรคแบบใหม่ๆ เป็นต้น) ฉะนั้น ความสำคัญของพิธีกรรมจึงเพิ่มบทบาทมากขึ้นในการบรรเทาความวิตกกังวลจากความเสี่ยงแบบใหม่ๆ

ถึงแม้ว่าสังคมสมัยใหม่จะยังคงมีความต้องการ "พิธีกรรม" ซึ่งยังคงทำหน้าที่เช่นเดียวกับพิธีกรรมเชิงศาสนาเช่นในอดีต แต่ทว่าพิธีกรรมแบบสมัยใหม่นี้ก็มีลักษณะที่แตกต่างบางประการจากพิธีกรรมแบบเดิม ๆ

ตัวอย่างเช่น ประการแรก ในขณะที่พิธีกรรมแบบดั้งเดิมของสังคมชนเผ่าที่นักวิชาการ เช่น E. Durkheim ไปศึกษานั้น จะมีลักษณะเป็นการสื่อสารกลุ่ม (group communication) เป็นรูปแบบมารวมกลุ่มกันอย่างเห็นหน้าเห็นตาในเวลาและพื้นที่เดียวกัน แต่ทว่าพิธีกรรมแบบสมัยใหม่นั้น อาจจะเป็นพิธีกรรมที่กระทำผ่านสื่อ (Mediated ritual) เช่น พิธีกรรมการถ่ายทอดพิธีการเปิดการแข่งขันกีฬาโอลิมปิก พิธีราชาภิเษก ฯลฯ แต่ทว่าพิธีกรรมผ่านสื่อเหล่านี้ก็มีอนุภาพมากพอที่จะทำให้ผู้ชมซึ่งไม่ได้อยู่ร่วมในพื้นที่เดียวกับการประกอบพิธีกรรมเกิดความรู้สึกร่วมราวกับได้เข้าไปอยู่ร่วมในเหตุการณ์จริง ๆ รูปแบบการทำพิธีกรรมแบบผ่านสื่อนี้อาจจะมีเพิ่มมากขึ้นและอาจจะมากกว่ารูปแบบพิธีกรรมที่ผู้เข้าร่วมได้เข้าไปในพื้นที่พิธีกรรมจริง ๆ อย่างไรก็ตาม ก็น่าสังเกตว่า ผู้คนในสังคมสมัยใหม่ก็ยังคงต้องการรูปแบบแบบพิธีกรรมแบบเห็นหน้าเห็นตากัน ดังประจักษ์พยานของการเกิดขึ้นของกิจกรรมประเภทเทศกาลดนตรีตามชายหาด การเข้าค่าย เป็นต้น

ลักษณะประการที่สองก็คือ ลักษณะของพิธีกรรมสมัยใหม่จะลดทอนมิติของศาสนา/ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้น้อยลง แต่จะเพิ่มมิติทางโลกย์มากขึ้น (Secularization) B. Browne (1980) ยกตัวอย่างสังคมที่สมัยใหม่มา ๆ เช่น สหรัฐอเมริกาว่า ในอดีตพิธีกรรมต่าง ๆ ในอเมริกามักจะมีรากฐานมาจากศาสนาหรือกึ่งศาสนา (quasi-religious) เช่น วันคริสตมาส แต่ปัจจุบันนี้ สังคมอเมริกันได้เปลี่ยนไปทางโลกมากขึ้น หากทว่า บรรดา "ลัทธิพิธีกรรม" (ritualism) กลับยังเพิ่มปริมาณมากยิ่งขึ้น แต่ทว่าเป็นพิธีกรรมที่เป็นพิธีกรรมแบบทางโลก เช่น พิธีรับน้องใหม่ พิธีแข่งขันกีฬา ฯลฯ

ในกรณีของไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546) วิเคราะห์คุณลักษณะของพิธีกรรมใหม่ที่ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นในสังคมปัจจุบัน และพบว่า ในขณะที่พิธีกรรมเหล่านี้ยังคงคุณลักษณะของ "พิธีกรรม" เอาไว้ เช่น การมีสถานที่สักการะ การมีวัตถุ/บุคคลที่จะเคารพบูชา ฯลฯ แต่ทว่าในรายละเอียดขององค์ประกอบเหล่านั้นก็ได้เคลื่อนย้ายจากปริมณฑลทางธรรมไปสู่ปริมณฑลทางโลกมากขึ้น เช่น ลัทธิบูชาเสด็จพ่อ ร.5 จะมีองค์ประกอบดังนี้

- สถานที่สักการะบูชา → ลานพระบรมรูปทรงม้า (แทนวัด/หิ้งผี)
- ที่มาของเนื้อหา → มาจากประวัติศาสตร์ (แทนที่จะเป็นตำนาน)
- ตัวบุคคลแห่งการนับถือ → พระเจ้าแผ่นดิน (แทนที่จะเป็นเทพเจ้า)

- วัตถุประสงค์แห่งการนับถือ → พระบรมสาทิสลักษณ์/พระบรมฉายาลักษณ์ (แทนรูปปั้นเทพ/พระพุทธรเจ้า)
- วัตถุประสงค์ที่ใช้นูชา → เกรียง (แทนพระเครื่อง/ตรกรุด)
- ต้นกำเนิดแห่งความนับถือ → มาจากพระราชกรณียกิจในประวัติศาสตร์ มีชื่อทฤษฎีปาฏิหารย์
- มีลักษณะไม่ลับ ไม่ปิดบัง แต่เปิดเผยทั่วไป

นิธิ สรุปว่า ลัทธิพิธีร.5 นี้ เป็นลัทธิพิธีที่มีบุคคลจริงในประวัติศาสตร์และมีฐานะเป็นฆราวาส (มิใช่พระสงฆ์) อันแรกทีเปิดเผยแพร่ในหมู่สาธารณชนอย่างกว้างขวางและเปิดเผย ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะทางโลก (secular) ของพิธีกรรมนี้

รายการอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ (2545).เมื่อสื่อและสร้างวัฒนธรรม, คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ (2549).เมื่อพิธีกรรมเป็นลำนนำแห่งความสุข" ใน ยึดหลักปักแน่นกับสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขภาพ โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)
- กุลวิษณุ สำแดงเดช (2551). "การใช้สื่อเพื่อสร้างและธำรงรักษาอัตลักษณ์ของแฟนสโมสรฟุตบอล จ.ชลบุรี" วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527). "ผีเจ้านาย" โครงการตำรามหาวิทยาลัย สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชลวรรณ วงษ์อินทร์ (2548). "ชีวิตวัฒนธรรมของกลุ่มแฟนเพลงเฮฟวีเมทัลในประเทศไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐพงศ์ สุขโสด (2548). "บทบาทของการสื่อสารกับกระบวนการสร้างและสืบต่อวัฒนธรรม" แฟนบอล "ก๊บบังคมไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546). **ลัทธิพิธีเสด็จพ่อร.5** สำนักพิมพ์มติชน กรุงเทพมหานคร.
 พระธรรมปิฎก (2537). **พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ**, มูลนิธิพุทธธรรม กรุงเทพมหานคร.
 สมสุข หินวิมาน และคณะ (2553) "การบริหารจัดการสื่อพิธีกรรมแบบมีส่วนร่วมด้วย
 นวัตกรรมการวิจัย" ใน กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, **การบริหารจัดการ
 วัฒนธรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมด้วยนวัตกรรมการวิจัย**, สำนักงานคณะ
 กรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.)
 อคิน รพีพัฒน์ (2551). **วัฒนธรรมคือความหมาย: ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด
 เกียร์ซ**, ศูนย์มานุษยวิทยา สิรินคร, กรุงเทพมหานคร.

Aldridge, A. (2007) (2nd ed.). **Religion in the Contemporary World**, Polity.
 Bell, C. (1992). **Ritual Theory, Ritual Practice**, NewYork: Oxford University
 Press.
 Brown, R. B (ed) (1980). **Ritual and Ceremonies in Popular Culture**, Ohio:
 Bowling Green University Popular Press.
 Boccock, R. (1974). **Ritual in Industrial Society**, George Allen & Unwin Ltd.
 Carey, J.W. (1992). **Communication as Culture**, Routledge.
 Couldry, N. (2003). **Media Rituals: A Critical Approach**, Routledge.
 Dayan, D. & Katz E. (1992). **Media Events**, Harvard University Press.
 Durkheim, E. (1965). **The Elementary Forms of the Religion Life** ,
 NewYork : FreePress.
 Kopping, K.P. et al (eds) (2006). **Ritual and Identity**, LIT Verlag ,Berlin.
 Ling, R. (2008). **New Tech, New Ties**, The MIT Press, Cambridge,
 Massachusetts.
 Marsden, M.T. (1980). "Television Viewing as Ritual" **in Ritual and
 Ceremony in Popular Culture**, Brown, R. B (ed.) Ohio: Bowling
 Green University Popular Press.
 Rothenbuhler, E.W. (1998). **Ritual Communication**, Sage Publications.
 Rothenbuhler, E.W. & Coman, M. (eds) (2005). **Media Anthropology**, Sage
 Publications.